
TRAJECTES DE RETORN

— *Un projecte a cura d'EDGAR DOS SANTOS*

La nostra mirada

— JOAN CANUT I ROIG, C.U.T. Lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida
 — JOAN RAMON BARRI, educador d'entorn de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida
 — EVA M. BENITO, educadora d'entorn de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida

creació artística i formar part d'un diàleg sincer sobre els seus sentiments i desitjos. Si hem crescut com a professionals, ho hem fet més com a persones. No podem expressar amb paraules els moments viscuts al llarg d'aquest procés, la generositat i l'amabilitat de les persones participants en deixar-nos entrar en el seu món i mostrar-nos tot allò de què són capaços.

Estem segurs que el que no podem explicar nosaltres ho faran ells a partir de les seves experiències i de la creativitat que trobareu en aquestes pàgines; els hem d'agrair la generositat de deixar-nos compartir el seu esforç i treball.

De tot cor, moltes gràcies.

Una de les conseqüències més impactants en el terreny personal de viure al carrer és la invisibilitat. Les persones en situació sense llar no existeixen, són invisibles. La ceguesa social perpetua el procés d'exclusió quan impedeix veure-hi més enllà dels prejudicis i els estereotips.

Com a professionals, un dels objectius de la nostra intervenció és lluitar contra aquesta situació oferint una imatge realista i adequada de les persones en situació sense llar. Tanmateix, el ritme quotidià no ens ajuda a entendre la persona de forma global, sinó més aviat parcel·lada i en funció de les necessitats que nosaltres observem.

L'experiència del taller de fotografia ens ha ajudat a partir de les capacitats i potencialitats i no de les carències i necessitats. Participar en les accions i en els tallers ens ha permès entendre millor quina és la nostra feina, clarificar els objectius socioeducatius de la intervenció i millorar el vincle amb els participants, així com ampliar el nostre coneixement sobre la realitat de les persones sense sostre, obrint nous camins dins la intervenció socioeducativa.

Hem pogut comprovar que succeeix quan es parteix dels interessos i de les potencialitats de l'ésser humà i quin és el resultat de creure en les seves possibilitats. Com a professionals, l'experiència ens ha fet créixer i refermar el nostre compromís social.

Personalment, estem molt agraïts a les persones participants, que ens han permès compartir un fet tan íntim com la

CRÈDITS

TALLERS

Artista i responsable del projecte

— Edgar dos Santos

Participants

— U.T. Lluita contra la Pobresa i l'Exclusió Social de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida

Col·labora

— Centre d'art la Panera

PUBLICACIÓ

Fotografia

— Edgar dos Santos i participants del taller «Fent visible l'invisible»

Texts

— Rocío Alonso, Joan Canut i Roig / Joan Ramon Barri / Eva M. Benito, Edgar dos Santos, Glòria Picazo / Roser Sanjuan i els participants del taller «Fent visible l'invisible»

Disseny

— FerranElOtro Studio

Producció gràfica

— 200BIS

Impressió

— Agpograf

Edita

— Edgar dos Santos amb la col·laboració del Centre d'Art la Panera, Lleida

ISBN: 978-84-96855-51-9

Dipòsit legal: B-41988-11

Amb el cofinançament

Treballant amb els sense sostre

— EDGAR DOS SANTOS, artista i responsable del projecte

Aquesta publicació és el resultat d'una sèrie de tallers que es van iniciar el 2010 amb «Fent visible l'invisible» i que van tenir continuïtat el 2011 amb «Accions a la natura». Aquests tallers s'emmarquen dins del programa autoanomenat «Art Contemporani i Persones sense Sostre», dut a terme entre els Serveis Personals de l'Ajuntament de Lleida i el Centre d'Art la Panera. Es pretenia, així, posar a l'abast d'aquest col·lectiu les eines i els recursos propis de l'art contemporani per mirar de contribuir al seu desenvolupament personal i al seu benestar. La difusió de la feina feta, a través de les múltiples exposicions, de la presència en els mitjans i d'aquesta publicació, entre d'altres, contribueix a donar visibilitat al col·lectiu, a sensibilitzar la societat i a implicar-bi les institucions. S'habilita, d'aquesta manera, un espai comú que afavoreix l'intercanvi d'experiències i que contribueix a la cohesió i inclusió socials.

La proposta de realització d'un taller artístic es pretén que sigui alliberadora. El fet que una iniciativa d'aquest tipus es faci des de l'art permet treballar certes problemàtiques sense cap tipus d'adoctrinament directe. A partir del joc, l'experimentació, la creació i l'expressió personal, poden trobar sortida a les seves inquietuds, manifestar-se i ser escoltats, reforçar la seva autoestima i trobar la complicitat ciutadana.

El primer taller, anomenat «Fent visible l'invisible», pretenia donar veu als sense sostre i connectar-los amb la societat a partir de la narració de les seves experiències i de les seves inquietuds. Els participants

van disposar d'una càmera d'un sol ús durant una setmana i, a partir d'una metodologia i d'un llenguatge tan intuïtiu com la fotografia, van poder fotografiar el seu entorn d'una manera tan desinhibida que el que mostraven connectava directament amb la seva experiència més íntima. El reconeixement de les pulsions que provocà el fet de dirigir la càmera en una determinada direcció a partir dels seus comentaris ens els apropa i els identifica amb nosaltres mateixos d'una manera clara i senzilla, però que reforça encara més la contundència del que expressen.

Trobem, així, des del fotògraf contemplatiu, que s'atura en la bellesa d'allò que l'atrau, fins a aquell que utilitza la fotografia de manera crítica per denunciar una situació; des del diari més íntim i personal fins al que utilitza la fotografia de manera més instrumental. Imatges directes i crítiques, algunes, o poètiques i reflexives, d'altres, que fan un retrat del seu dia a dia, del seu entorn i de les seves inquietuds. Són unes pràctiques, totes elles, habituals en l'art contemporani —que uneix allò més íntim i personal amb la societat en general—, i que ens mostren una realitat i unes preocupacions, a la fi, no tan allunyades de les de la resta de ciutadans.

En el primer taller bi ha participat més d'una vintena de persones que, per raons diverses (malaltia, defuncions, canvis de ciutat...), han quedat reduïdes a catorze. Aquesta reducció del nombre de participants fa palesa, d'altra banda, la fragilitat d'aquest col·lectiu.

El segon taller, «Accions a la natura», pretenia, en un primer estadi, allunyar-los del seu entorn habitual, el carrer, per connectar-los amb un entorn natural, net i fresc, que els fes sentir i els engresqués. El contacte amb la natura esdevé estimulant i provocador: noves olors, noves vistes i noves sensacions esdevenen gratificants per elles mateixes i contribueixen a trencar amb les seves rutines i a repercutir en el seu estat d'ànim i en el seu benestar general. Si en un segon estadi s'aconseguia animar els participants a fer propostes i a interactuar amb l'entorn natural a partir de petites intervencions artístiques en el paisatge, els objectius se satisfieien plenament.

A partir d'unes línies de treball que els guïaren en la resolució dels objectius, es dotà aquest grup de les eines conceptuals, estructurals i materials que els permetessin dissenyar i dur a terme una sèrie d'accions sobre el terreny. La finalitat era mostrar les possibilitats que la natura oferia per a la creació i l'expressió individual o col·lectiva

a partir del joc i l'experimentació artística, i gaudir de l'experiència.

Si els artistes del land art buscaven relacionar-se amb l'entorn d'una manera nova, per recuperar i reivindicar aquells paisatges, aquest grup de gent, que s'erigeix en artistes, dialoga amb l'espai, reconeix les seves qualitats i el fa seu, no tant per reivindicar ara l'entorn amb el qual interactuen com per, sobretot, reivindicar-se a ells mateixos.

De bon principi, davant la fragilitat del col·lectiu i la incertesa dels resultats, no es pretenia valorar tant els resultats artístics com el procés i l'experiència emocional. El grau de participació i implicació per part dels assistents, però, ha superat en ambdós casos totes les expectatives, i ha deixat en evidència els prejudicis amb els quals partiem a l'hora de plantejar les diferents propostes: manca de responsabilitat, de capacitat de treball, desinterès, manca de recursos... El resultat final ha estat plenament satisfactori, no només per aquest grau d'implicació, sinó també per l'abundància de propostes i per la seva qualitat. El que aquí s'ensenya és una selecció representativa de la seva mirada individual, que és resultat del primer taller; i una selecció de les seves propostes i de la manera de fer col·lectiva, resultat del segon.

La publicació que tens a les mans ja ha acomplert el seu primer objectiu des del moment que ha trobat en aquest suport el format ideal per documentar les seves experiències i el resultat del treball. Esperem que la seva difusió ajudi a fer més lleuger el trajecte de tornada a una situació estable. Que serveixi per passar de la invisibilitat al reconeixement, de punt de trobada entre la societat i aquest col·lectiu. Que ens els apropï una mica més, i que el seu esforç i les seves accions trobin el retorn desitjat.

Finalment, hem de destacar i agrair el suport i la implicació del Centre d'Art la Panera, en aquest i en altres tipus de projectes d'inclusió social. També donem les gràcies als Serveis Personals de l'Ajuntament de Lleida, per creure que, a través de l'art, es pot contribuir al benestar i a la millora de les classes més desfavorides; a l'Oficina Maranyosa dels Serveis Personals, per l'esforç en la coordinació d'aquest col·lectiu i la seva feina en general, i a l'Ajuntament de Lleida i a l'Àrea d'Acció Social de la Fundació “la Caixa”, pel seu suport econòmic, sense el qual aquesta publicació no seria possible. I, sobretot, volem agrair especialment a tots els participants la seva implicació, el seu esforç i la seva motivació contagiosa.

L'art contemporani com a agent de canvi social. La fotografia per compartir realitats

— GLÒRIA PICAZO, directora del Centre d'Art la Panera
— ROSER SANJUAN, servei educatiu del Centre d'Art la Panera

El Centre d'Art la Panera, com a institució pública, i amb la voluntat de ser un recurs comunitari, ha prioritzat, com una de les seves principals tasques, els programes de mediació amb diferents sectors de públic, amb una especial atenció cap a aquells que configuren el que se sol anomenar col·lectius en risc d'exclusió. Aquest fet es demostra en projectes com els d'«Art i educació especial», «Art i hospital», o el projecte «Trajectes amb retorn», que s'ha treballat amb el col·lectiu format per persones sense llar de la ciutat de Lleida.

Convençuts que la formació mitjançant recursos creatius pot convertir-se en un instrument d'integració intercultural i social, el Centre d'Art la Panera ha evidenciat el seu compromís amb aquesta qüestió a través de la seva línia de programació expositiva, sobretot des de les exposicions col·lectives de tesi, que evidencien com l'art contemporani pot reflectir les problemàtiques que afecten la societat i esdevenir a partir de les exposicions un espai de debat i reflexió crítica.

El projecte «Trajectes de retorn» va sorgir d'una demanda del Departament de Serveis Personals de l'Ajuntament de Lleida, que es va posar en contacte amb el Centre d'Art la Panera per dissenyar un projecte dirigit a persones sense llar; l'objectiu del qual era iniciar una estratègia diferent per a la inclusió i la conscienciació envers la resta de la societat.

La metodologia utilitzada en aquest projecte, a càrrec d'Edgar dos Santos, està marcada per una multidisciplinarietat, d'al-

tra banda, característica de l'art contemporani, que comprèn des de l'art d'acció fins al camp del desenvolupament comunitari, la salut pública i l'educació.

En la primera fase del taller «Fent visible l'invisible», s'utilitzà una pràctica, coneguda bé com a photo voice, bé com a fotografia participativa, que arrenca d'experiències desenvolupades a Anglaterra durant els anys seixanta i setanta —un exemple significatiu és el «Photography Workshop», de Jo Spence i Terry Dennett— i que es veié influenciada per l'obra del pedagog Paulo Freire, la pedagogia crítica i els mètodes participatius. Aquesta pràctica consisteix a posar la càmera en mans de comunitats que pateixen una situació d'exclusió, per tal d'exercir-bi un impuls d'apoderament que les capaciti per compartir la seva realitat a través de fotografies i dels relats que se'n desprenen.

«Accions a la natura», la segona fase d'aquest projecte, s'ha caracteritzat en gran mesura per la voluntat del fotògraf Edgar dos Santos de dur a terme aquestes pràctiques en un medi natural allunyat de la ciutat, intentant que les experiències derivades d'aquestes jornades constituïssin no tant una pràctica exclusivament artística, sinó més aviat un refugi evasiu de les seves circumstàncies.

A priori, per elaborar les propostes d'«Accions a la natura», Edgar dos Santos buscà una base de treball en l'obra d'artistes del land art com Richard Long, Andy Goldsworthy o Nils-Udo, tot i que, un cop analitzades les imatges resultants, l'aparició del mateix participant com a part de l'acció ens vincula més estretament amb obres del body art, com ho representen les creacions d'Ana Mendieta, al marge, això sí, de la intensa càrrega ritual de què aquesta artista va dotar les seves peces.

En definitiva, es tracta d'un projecte que ens demostra com es pot obrir alguna de les múltiples vies que manquen per explorar en aquesta intersecció necessària entre l'art contemporani i la societat.

J. ABAD, «Experiencia estética y arte de participación: el juego, el símbolo y la fiesta» dins *La Educación Artística como instrumento de Integración Intercultural y Social*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 2007.

DDAA, *Jo Spence: más allá de la imagen perfecta. Fotografía, subjetividad y antagonismo*. Barcelona: Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 2005.

J. DEWEY, *El arte como experiencia*. Barcelona: Paidós, 2008.

P. FREIRE, *Pedagogy of the oppressed*. Nova York: Continuum, 1970.

P. GONZÁLEZ GRANADOS, «La fotografía participativa como medio de investigación y análisis social. Nota etnográfica sobre la experiencia con un grupo de adolescentes en el ámbito educativo» dins *Quaderns-e*. Institut Català d'Antropologia, núm. 16, 2011.

J. A. RAMÍREZ I J. CARRILLO (ed.), *Tendencias del arte. arte de tendencias a principios del siglo XXI*. Madrid: Cátedra («Ensayos Arte»), 2004.

C. WANG, «Using Photovoice as a participatory assessment and issueselection tool: A case study with homeless in Ann Arbor», dins M. MINKLER I N. WALLERSTEIN (ed.), *Community-based participatory health research*. San Francisco: CA, 2003, p. 179–195.

Persones sense llar i art contemporani

— ROCÍO ALONSO, pedagoga, educadora social i coordinadora del projecte de Curro Claret al taller de la Fundació Arrels

Aquest binomi i la seva interrelació aparentment inversemblant són factibles i tenen repercussions en molts àmbits.

De què parlem quan ens referim a una persona sense llar?

Segons la FEANTSA (Federació Europea d'Associacions que Treballen amb Persones sense Llar) una persona sense llar no és tan sols una persona mancada de sostre, sinó que a més ha perdut les seves relacions afectives i els seus recursos.

Cal, doncs, parlar de la persona sense llar d'una forma integral, tenint en compte els seus aspectes personals, familiars, vivencials i culturals.

Per a Arrels Fundació, entitat que acompanya persones en aquesta situació des de fa vint-i-cinc anys, el procés d'exclusió és dinàmic i plurifactorial. Una persona no arriba al carrer d'un dia per un altre, sinó després d'un deteriorament al llarg del temps de la seva situació i amb la confluència de diferents factors:

⁽⁰¹⁾ Factors econòmics: situació d'atur, incapacitat per a la feina, dificultats per a l'accés a l'habitatge, manca d'ingressos suficients per viure dignament i cobrir necessitats.

⁽⁰²⁾ Factors relacionals: trencament o absència d'una xarxa social (família, amistats, coneguts, companys de feina...).

⁽⁰³⁾ Factors personals: fragilitat de l'estructura psicològica, manca d'habilitats socials, baixa formació i qualificació professional, autoconcepte personal negatiu.

⁽⁰⁴⁾ Factors de salut: presència de malaltia física o mental (discapacitats, addiccions...).

⁽⁰⁵⁾ Factors vivencials: afectació en el projecte i sentit vital de la persona com a conseqüència de la frustració del seu projecte vital.

Es pot concloure que una persona sense llar presenta una major vulnerabilitat i fragilitat, se sent impotent i mancada de recursos per canviar la seva situació i pot patir un procés de desestructuració personal.

Quan la desestructuració social i personal esdevé crònica, es converteix en una discapacitat social per treballar, per relacionar-se i per cobrir les seves necessitats bàsiques. Aquestes persones s'instal·len en una fase de resignació total i d'habitació al carrer. Tanmateix, es pot afirmar que no es tracta d'un trajecte sense retorn, ni d'un procés que no es pugui aturar. És possible trobar alternatives per deixar de viure al carrer.

La mirada de la societat envers les persones sense llar

Hi ha un desconeixement per part de la societat d'aquest fenomen, i és aquest allunyament de la realitat el que dona peu a estereotips. Existeix la fantasia que la gent viu al carrer perquè vol, però ningú no tria viure al carrer. Al carrer no es pot viure una vida digna, ni humana.

D'altra banda, apareix un rebuig social perquè moltes persones que viuen al carrer van brutes, actuen de manera incívica i tenen addiccions. S'ha de dir que la majoria no tenen accés a un servei higiènic, ni tan sols a l'ús d'un lavabo per la seva inexistència en la via pública, i se'ls veta l'entrada en els locals privats.

S'ha de tenir en compte que totes les actuacions, tant cíviques com incíviques, d'una persona sense llar s'efectuen en un espai públic, ja que estan mancats d'espai privat. El carrer és casa seva. A més, s'observa que les addiccions no sempre són una causa, sinó una conseqüència de la vida al carrer.

Hi ha una part de la societat que es manté indiferent davant una persona sense llar. No vol saber-ne res, no la vol mirar per no sentir-se qüestionada. És una mostra

d'inseguretat personal davant d'allò que no es comprèn i és desconegut.

Una altra part de la societat culpa les persones sense llar de la seva situació: «Alguna cosa hauran fet», diuen. I així es deslliguen de qualsevol tipus de responsabilitat social.

Aquesta visió porta a polítiques de repressió, negació i ocultació del fenomen, en lloc d'exercir una política de lluita contra la pobresa, que requereix més recursos i un canvi estructural que modifiqui l'accés a l'habitatge, a la feina...

La societat es divideix entre els que donen i els que reben. Es pensa que una persona que viu al carrer no té res per donar. En menysvalorem les aportacions, ja que els les neguem d'entrada. Aquesta dinàmica porta a valorar com a positiu ser independent i el fet de no necessitar res, però hem de partir de la premissa que tothom depèn de tothom i té necessitats. Aquesta formulació és una bona base per trencar estereotips d'exclusió i crear un espai de relació des de la igualtat, del que és comú.

La tendència de la societat és definir les persones sense llar en funció de les seves mancances: sense casa, sense feina, sense diners, sense bigiene... Aquesta mirada és negativa i desigual, ja que, a les persones que tenen sostre, llar i família, se'ls atribueixen coses positives. S'ha de tenir en compte que, sota la definició del que no s'és o no es té, s'hi amaga una persona amb capacitats, amb sentiments, amb experiència i amb una altra visió de la vida.

Es diu que qualsevol pot acabar al carrer, però no és exactament així. Vivint al carrer o, millor dit, sobrevivint-hi, hi acaben majoritàriament els pobres i els exclosos.

Hi ha qui veu com a solució de la situació que les persones sense llar treballin, però en molts casos no reuneixen les condicions físiques, ni psíquiques, per incorporar-se al món laboral. Majoritàriament, no compten amb una qualificació professional, o ja han assolit l'edat de jubilació. Tot i que són poques, hi ha persones vivint al carrer que tenen feina, però no es poden permetre pagar una habitació.

Igualment, es pot afirmar que no tota la societat viu d'esquena a la realitat de les persones sense llar. N'hi ha que col·laboren amb aportacions econòmiques o de productes; d'altres actuen com a voluntariat en institucions i entitats, ja sigui amb atenció directa, donant serveis gratuïts o d'altres maneres.

De què parlem quan diem «art contemporani»?

L'art és una activitat o producció realitzada per l'ésser humà, amb una finalitat estètica o comunicativa, mitjançant la qual s'expressen idees, emocions o una visió del món. L'art reflecteix els valors inherents a qualsevol cultura.

En aquest sentit, l'art contemporani evidencia les preocupacions socials actuals, les seves desigualtats, inquietuds i maneres d'interpretar la vida. Cerca una actitud diferent per part de l'espectador; l'interpel·la i l'obliga a plantejar-se qüestions que potser voldria evitar; el fa participi del fet artístic i creatiu. El seu objectiu és fer veure el món d'una altra manera. Transmet un missatge en què el pes intel·lectual pren més importància que l'estètica. I és que, de fet, l'art, pròpiament dit, no comença fins que l'espectador no experimenta una emoció.

L'art contemporani no deixa de sorprendre, de provar noves estètiques, nous llenguatges, noves lectures...; fuig de la indiferència de l'espectador. Un tret fonamental que destaca en l'art contemporani és el seu caràcter crític.

Aquests valors i les característiques intrínseques de l'art contemporani el fan un bon intermediari i una eina d'intervenció adient amb el col·lectiu de persones que ha viscut al carrer, amb el qual s'ha dut a terme experiències de creació artística.

Què poden aportar aquestes experiències a persones que han viscut al carrer?

⁽⁰¹⁾ La seva validació com a persones úniques, irrepetibles i completes, que posseeixen capacitats, recursos i potencialitats pròpies, ja que tota persona té capacitat de creació.

⁽⁰²⁾ L'oportunitat d'expressar i comunicar per a persones a les quals es negava la veu, la qual cosa facilita la visibilitat del col·lectiu des d'un vessant positiu, trencant estereotips.

⁽⁰³⁾ La lliure expressió de l'activitat artística promou la presa de decisions en el procés creatiu, i reactiva l'autonomia personal i l'esperit crític. Aquesta llibertat els ajuda en els seus processos psíquics i psicològics.

⁽⁰⁴⁾ L'exploració i l'autoexpressió d'emocions, sentiments i pensaments els aporten: ^(A) seguretat i confiança en si ma-

teixos i en els seus recursos (apoderament); ^(B) augment de la seva autoestima; ^(C) facilitat per a la seva reestructuració personal.

⁽⁰⁵⁾ La creació artística comporta el desenvolupament de l'estètica personal. Com a conseqüència, augmenta la seva sensibilitat davant el desordre i el caos que els pot envoltar, i els convida a cercar més harmonia en la seva vida quotidiana.

⁽⁰⁶⁾ Si l'experiència artística es realitza en grup, es potencia la relació i la interacció amb altres persones, altres realitats i amb el seu entorn social. Igualment, els fa sortir del seu món intern i reactivar les seves habilitats socials.

⁽⁰⁷⁾ El fet artístic estimula que puguin identificar-se amb la seva creació, única i pròpia, la qual cosa ajuda a desenvolupar aptituds positives cap a la seva persona i la societat.

⁽⁰⁸⁾ El fet d'exposar en públic la producció repercuteix a: ^(A) augmentar la seva autoexigència; ^(B) crear amb una intenció respecte a l'espectador; ^(C) cercar la qualitat, sense donar-ho tot com a vàlid; ^(D) presentar un treball digne i autèntic; ^(E) reivindicar un tracte igualitari i no condescendent.

⁽⁰⁹⁾ La mostra de la creació possibilita canviar el rol que tenen en la societat, com a receptors, per esdevenir persones que aporten alguna cosa a la societat. Es converteixen en participants actius, amb la qual cosa s'obre una nova via d'inclusió i transformació social.

Què aporta a la societat la producció artística del col·lectiu sense llar?

⁽⁰¹⁾ L'acostament a un fenomen que es descobreix i una descoberta des d'un vessant positiu i trencador d'estereotips.

⁽⁰²⁾ L'exposició de la producció artística ajuda a canviar la mirada de la societat envers les persones que han viscut al carrer. Possibilita un reconeixement de les seves creacions i propostes.

⁽⁰³⁾ Provoca sorpresa i un canvi conceptual en l'espectador respecte a les persones que viuen al carrer, ja que esdevé receptor de les aportacions de qui creia en un principi mancat d'aquesta possibilitat.

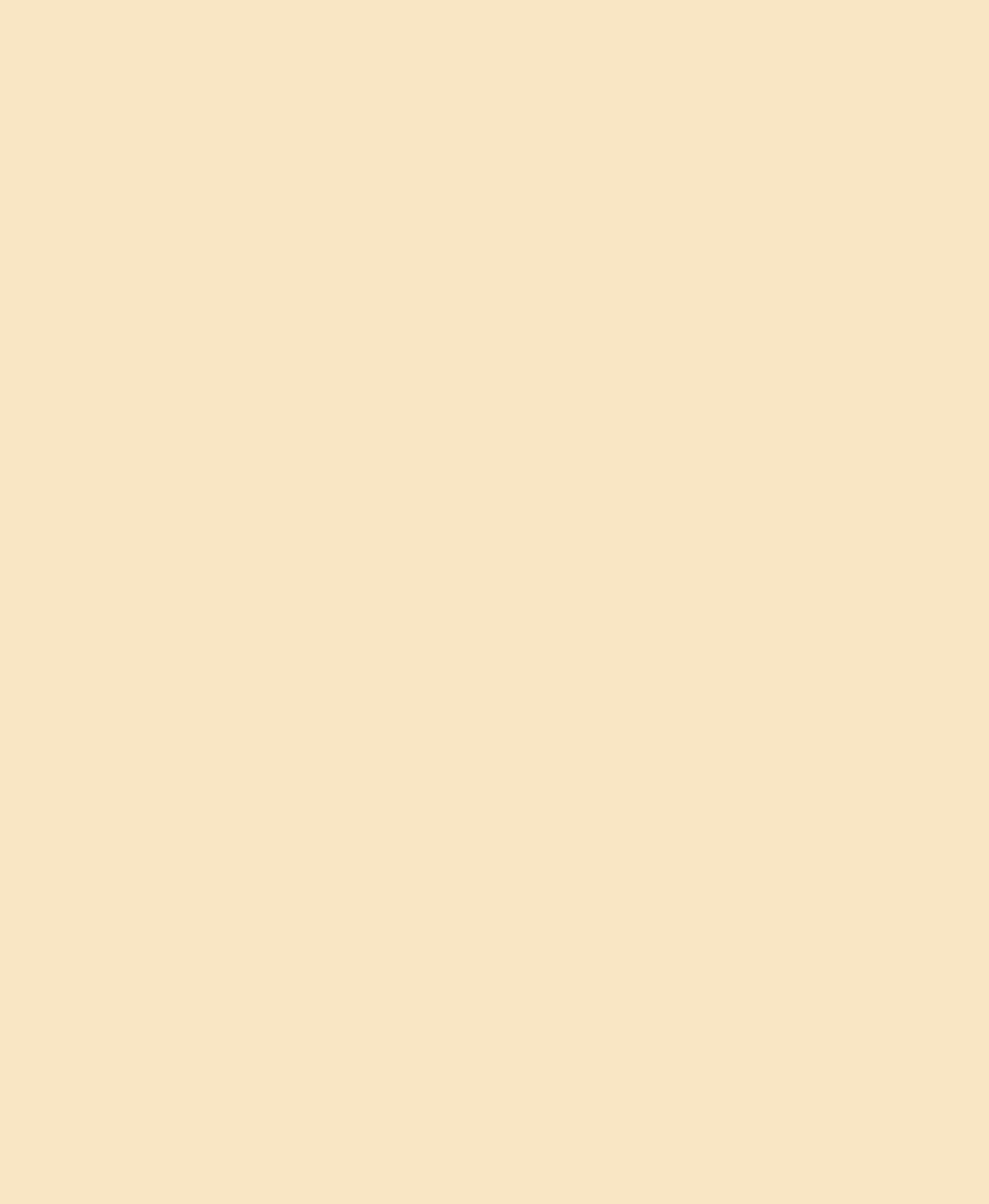
⁽⁰⁴⁾ La creació d'un espai de trobada de dues parts de la societat aparentment diferents i llunyanes, que facilita l'enteniment i el respecte per les persones sense llar. L'art iguala i retalla distàncies.

⁽⁰⁵⁾ Facilita l'acceptació del col·lectiu com a part de la societat, i en reconeix el dret a tenir veu i a fer-se visible.

⁽⁰⁶⁾ Evidencia l'esforç personal i la motivació per canviar situacions arrelades, en persones que han patit l'exclusió i que tornen a ser protagonistes de les seves vides.

⁽⁰⁷⁾ Promou un canvi i una transformació socials en què la solidaritat, la integració i la valoració de tots els ciutadans i ciutadanes ha d'esdevenir una realitat.

Com s'ha descrit, el ventall de possibilitats que comporten els projectes d'art contemporani amb el col·lectiu sense llar és molt ampli i transcendent, tant pel que fa a les persones que hi intervenen com en l'àmbit social, la qual cosa els converteix en un exemple integrador que cal potenciar.

FENT VISIBLE
L'INVISIBLE

«Busco caragols per poder menjar. Jo no vull problemes, només ens busquem la vida. No robar. Des de 2008 jo no treballo gens.»

— Said

«Busco caracoles para poder comer. Yo no quiero problemas, solo nos buscamos la vida. No robar. Desde 2008 yo no trabajo nada.»

— Said

«Aquest és el meu problema aquí. És el paper que m'impedeix de treballar aquí. Jo puc treballar però no hi tinc dret.»

— Said

«Este es mi problema aquí. Es el papel que me impide trabajar aquí. Yo puedo trabajar pero no tengo derecho.»

— Said

«A la meva mare li he parlat molt de Lleida i vull ensenyar-li com és. S'assembla molt a Guimarães. De petit sempre m'ha tirat l'església. Hi jugava, per allà. La meva mare anava tots els dies a l'església i a mi m'obligava a anar-hi els diumenges. Estic aficionat als sants. La Mare de Déu em recorda la Mare de Déu de Fàtima. I la font em recorda la de Nostra Senyora de la Pena de Guimarães; l'aigua surt molt fresqueta.»

— Francisco R.

«A mi madre le he hablado mucho de Lleida y quiero enseñarle cómo es. Se parece mucho a Guimarães. De pequeño siempre me ha tirado la iglesia. Jugaba por allí. Mi madre iba todos los días a la iglesia y a mí me obligaba a ir los domingos. Estoy aficionado a los santos. La Virgen me recuerda a la Virgen de Fátima. Y la fuente me recuerda a la de Nuestra Señora de la Pena de Guimarães; el agua sale muy fresquita.»

— Francisco R.

—*Juan*

—*Youness*

«Aquest gat és igual de supervivent. Ha viscut aquí i allà. Ha viscut com tots.»

— *Mohamed B.*

«Este gato es igual de superviviente. Ha vivido aquí y allí. Ha vivido como todos.»

— *Mohamed B.*

«Aquest és el foc que fem per menjar.»

— *Mohamed B.*

«Este es el fuego que hacemos para comer.»

— *Mohamed B.*

«Aquí hi ha una casa d'ocell. Va agafar un cable i va arreglar la casa.»

— *Mohamed B.*

«Aquí hay una casa de pájaro. Cogió un cable y arregló la casa.»

— *Mohamed B.*

*«Busco la bellesa i el plaer de la contemplació;
m'agrada la Lleida modernista.»*

— Climent

*«Busco la belleza y el placer de la contemplación;
me gusta la Lleida modernista.»*

— Climent

«Aquí vaig venir a demanar feina. Sóc especialista en murs.»

— *Francisco*

«Aquí fui a pedir trabajo. Soy especialista en muros.»

— *Francisco*

«Vam anar amb els del pis a menjar a la Mitjana; era la primera vegada que fèiem una cosa així i jo encara no la coneixia. Ara em fixo en les coses. M'agrada l'escultura. Ara visc la realitat.»

— *Francisco*

«Fuimos con los del piso a comer a la Mitjana; era la primera vez que hacíamos algo así y yo todavía no la conocía. Ahora me fijo en las cosas. Me gusta la escultura. Ahora vivo la realidad.»

— *Francisco*

«Amb els del pis ens portem molt bé i ens ajudem entre nosaltres.»

— *Francisco*

«Con los del piso nos llevamos muy bien y nos ayudamos entre nosotros.»

— *Francisco*

«Em va impressionar molt aquesta palmera perquè són plantes tropicals com les que hi ha al meu país. Allà es diuen tambra. Vaig fer dues fotos de diferents palmeres. Em va marcar molt perquè em va fer recordar el meu país. Aquesta planta fa un tipus de fruit amb el qual es fa un tipus de vi i dóna menjar. Nosaltres li diem vino de palmo, i el fruit que es menja es diu chapeo. També se'n fa oli de palma, que s'usa per cuinar i netejar la pell; és un oli natural.»

— Joseph

«Me impresionó mucho esta palmera porque son plantas tropicales como las que existen en mi país. Allí se llaman tambra. Saqué dos fotos de diferentes palmeras. Me marcó mucho porque me hizo recordar mi país. Esta planta da un tipo de fruto con el que se hace un tipo de vino y da comida. Nosotros lo llamamos vino de palmo, y el fruto que se come se llama chapeo. También se hace aceite de palma, que se usa para cocinar y limpiar la piel; es un aceite natural.»

— Joseph

«El meu germà aparcava el cotxe aquí sempre. Aparcava, entrava a la botiga El Halal i comprava carn. Un dia van trencar els cotxes per la part de darrere i li van robar la carn sense deixar-hi res. També li van robar el casset del cotxe. Des de llavors no aparca aquí, tot i que ara hi ha vigilància i sembla que ja no passa. Encara que hagi passat això, el castell em sembla molt bonic.»

— *Mohamed H.*

«Mi hermano aparcaba el coche aquí siempre. Aparcaba, entraba en la tienda El Halal y compraba carne. Un día rompieron los coches por la parte de atrás y le robaron la carne sin dejar nada. También le robaron el casete del coche. Desde entonces no aparca aquí, aunque ahora hay vigilancia y parece ser que ya no pasa. Aunque haya pasado esto, el castillo me parece muy bonito.»

— *Mohamed H.*

«A l'estiu havia dormit aquí durant un temps; teníem un llençol i dormíem allà.»

— *Mohamed H.*

«En verano había dormido aquí durante un tiempo; teníamos una sábana y dormíamos allí.»

— *Mohamed H.*

«En un bar de xinesos, a prop de l'apartament on jo vivia amb la meua parella, preparen una olla en què couen ous, només a l'hivern. Els ous cuïts els fan molt bons, hi tiren una espècia i els surten molt bons. Quan anem a prendre alguna cosa demanem un ou o dos, però només a l'hivern.»

— Angelines

«En un bar de chinos, cerca del apartamento donde yo vivía con mi pareja, preparan una olla donde cuecen huevos, solo en invierno. Los huevos cocidos los hacen muy ricos, les echan una especia y les salen muy buenos. Cuando vamos a tomar algo pedimos un huevo o dos, pero solo en invierno.»

— Angelines

«Aquesta és la part de darrere de l'església de Sant Joan. En aquesta església m'hi vaig casar el 75. El dia 9 de juliol em vaig casar i el 18 me'n vaig anar a la mili. Un dels meus fills va venir estant jo a la mili. Vaig tenir una bona mili.»

— Pedro

«Esta es la parte de atrás de la iglesia de Sant Joan. En esta iglesia me casé yo en el 75. El día 9 de julio me casé y el 18 me fui a la mili. Uno de mis hijos vino estando en la mili. Tuve una buena mili.»

— Pedro

«Lleida és una ciutat molt bonica, amb gent molt simpàtica. La gent m'ha rebut bé, però hi ha coses que s'han de canviar, per part de la tmmigració i de la feina; venim a treballar i ens considerem ciutadans d'aquí. Anem a casa nostra tres mesos i tornem aquí perquè la nostra vida és aquí.»

— Danso

«Lleida es una ciudad muy bonita, con gente muy simpática. La gente me ha recibido bien, pero hay cosas que se tienen que cambiar, por parte de la inmigración y del trabajo; venimos a trabajar y nos consideramos ciudadanos de aquí. Vamos a nuestra casa tres meses y volvemos aquí porque nuestra vida está aquí.»

— Danso

ACCIONS
A LA NATURA

Nuestra mirada

— JOAN CANUT I ROIG, C.U.T. Lucha contra la Pobreza y la Exclusión Social de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida
— JOAN RAMON BARRI, educador de entorno de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida
— EVA M. BENITO, educador de entorno de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida

Personalmente, estamos muy agradecidos a las personas participantes, que nos han permitido compartir un hecho tan íntimo como la creación artística y formar parte de un diálogo sincero sobre sus sentimientos y deseos. Si hemos crecido como profesionales, lo hemos hecho más como personas. No podemos expresar con palabras los momentos vividos a lo largo de este proceso, la generosidad y la amabilidad de las personas participantes al dejarnos entrar en su mundo y mostrarnos todo aquello de lo que son capaces.

Estamos seguros de que lo que no podemos explicar nosotros lo harán ellos a partir de sus experiencias y de la creatividad que encontraréis en estas páginas; les tenemos que agradecer la generosidad de dejarnos compartir su esfuerzo y trabajo.

De todo corazón, muchas gracias.

Una de las consecuencias más impactantes en el terreno personal de vivir en la calle es la invisibilidad. Las personas en situación sin hogar no existen, son invisibles. La ceguera social perpetúa el proceso de exclusión cuando impide ver más allá de los prejuicios y los estereotipos.

Como profesionales, uno de los objetivos de nuestra intervención es luchar contra esta situación ofreciendo una imagen realista y adecuada de las personas en situación de sin hogar. Sin embargo, el ritmo cotidiano no nos ayuda a entender la persona de forma global, sino más bien parcelada y en función de las necesidades que nosotros observamos.

La experiencia del taller de fotografía nos ha ayudado a partir de las capacidades y potencialidades y no de las carencias y necesidades. Participar en las acciones y en los talleres nos ha permitido entender mejor cuál es nuestro trabajo, clarificar los objetivos socioeducativos de la intervención y mejorar el vínculo con los participantes, así como ampliar nuestro conocimiento sobre la realidad de las personas sin techo, abriendo nuevos caminos dentro de la intervención socioeducativa.

Hemos podido comprobar qué sucede cuando se parte de los intereses y de las potencialidades del ser humano y cuál es el resultado de creer en sus posibilidades. Como profesionales, la experiencia nos ha hecho crecer y afianzar nuestro compromiso social.

CRÉDITOS

TALLERES

Artista y responsable del proyecto

— Edgar dos Santos

Participantes

— U.T. Lucha contra la Pobreza y la Exclusión Social de la Regidoria de Benestar Social i Ocupació, Ajuntament de Lleida

Colabora

— Centre d'art la Panera

PUBLICACIÓN

Fotografía

— Edgar dos Santos y participantes del taller «Haciendo visible lo invisible»

Textos

— Rocío Alonso, Joan Canut i Roig / Joan Ramon Barri / Eva M. Benito, Edgar dos Santos, Glòria Picazo / Roser Sanjuan y los participantes del taller «Haciendo visible lo invisible»

Diseño

— FerranElOtro Studio

Producción gráfica

— 200BIS

Impresión

— Agpograf

Edita

— Edgar dos Santos con la colaboración del Centre d'art la Panera, Lleida

ISBN: 978-84-96855-51-9

Depósito legal: B-41988-11

Con la cofinanciación

Trabajando con los sin techo

— EDGAR DOS SANTOS, artista y responsable del proyecto

Esta publicación es el resultado de una serie de talleres que se iniciaron en 2010 con «Haciendo visible lo invisible» y que tuvieron continuidad en 2011 con «Acciones en la naturaleza». Estos talleres se enmarcan dentro del programa autollamado «Arte Contemporáneo y Personas sin Techo», llevado a cabo entre los Servicios Personales del Ajuntament de Lleida y el Centre d'Art la Panera. Se pretendía, pues, poner al alcance de este colectivo las herramientas y los recursos propios del arte contemporáneo para intentar contribuir a su desarrollo personal y a su bienestar: La difusión del trabajo hecho, a través de las múltiples exposiciones, de la presencia en los medios y de esta publicación, entre otras cosas, contribuye a dar visibilidad al colectivo, a sensibilizar la sociedad y a implicar las instituciones. Se habilita, de esta forma, un espacio común que favorece el intercambio de experiencias y que contribuye a la cohesión e inclusión sociales.

La propuesta de realización de un taller artístico se pretende que sea liberadora. El hecho de que una iniciativa de este tipo se haga desde el arte permite trabajar ciertas problemáticas sin ningún tipo de adoctrinamiento directo. A partir del juego, la experimentación, la creación y la expresión personal, pueden encontrar salida a sus inquietudes, manifestarse y ser escuchados, reforzar su autoestima y encontrar la complicidad ciudadana.

El primer taller, llamado «Haciendo visible lo invisible», pretendía dar voz a los sin techo y conectarlos con la sociedad a partir de la narración de sus experiencias y de sus inquietudes. Los participantes dispusieron

de una cámara de un solo uso durante una semana y, a partir de una metodología y de un lenguaje tan intuitivo como la fotografía, pudieron fotografiar su entorno de una forma tan desinhibida que lo que mostraban conectaba directamente con su experiencia más íntima. El reconocimiento de las pulsiones que provocó el hecho de dirigir la cámara en una determinada dirección a partir de sus comentarios nos los acerca y los identifica con nosotros mismos de una forma clara y sencilla, pero que refuerza todavía más la contundencia de lo que expresan.

Encontramos, pues, desde el fotógrafo contemplativo, que se detiene en la belleza de lo que lo atrae, hasta aquel que utiliza la fotografía de forma crítica para denunciar una situación; desde el diario más íntimo y personal hasta el que utiliza la fotografía de forma más instrumental. Imágenes directas y críticas, algunas, o poéticas y reflexivas, otras, que construyen un retrato de su día a día, de su entorno y de sus inquietudes. Son unas prácticas, todas ellas, habituales en el arte contemporáneo —que une lo más íntimo y personal con la sociedad en general—, y que nos muestran una realidad y unas preocupaciones, al fin, no tan alejadas de las del resto de ciudadanos.

En el primer taller ha participado más de una veintena de personas que, por razones distintas (enfermedad, defunciones, cambios de ciudad...), han quedado reducidas a catorce. Esta reducción del número de participantes hace patente, por otra parte, la fragilidad de este colectivo.

El segundo taller, «Acciones en la naturaleza», pretendía, en un primer nivel, alejarlos de su entorno habitual, la calle, para conectarlos con un entorno natural, limpio y fresco, que los hiciera sentir y los animara. El contacto con la naturaleza se convierte en estimulante y provocador: nuevos olores, nuevas vistas y nuevas sensaciones se convierten en gratificantes por ellos mismos y contribuyen a romper con sus rutinas y a repercutir en su estado de ánimo y en su bienestar general. Si en un segundo nivel se conseguía animar a los participantes a hacer propuestas y a interactuar con el entorno natural a partir de pequeñas intervenciones artísticas en el paisaje, los objetivos se satisfacían plenamente.

A partir de unas líneas de trabajo que los guió en la resolución de los objetivos, se dotó a este grupo de las herramientas conceptuales, estructurales y materiales que les permitieran diseñar y llevar a cabo una serie de acciones sobre el terreno. La finalidad era mostrar las posibilidades que la naturaleza ofrecía para la creación y la expresión individual o

colectiva a partir del juego y la experimentación artística, y disfrutar de la experiencia.

Si los artistas del land art buscaban relacionarse con el entorno de una forma nueva, para recuperar y reivindicar aquellos paisajes, este grupo de gente, que se erige en artistas, dialoga con el espacio, reconoce sus calidades y lo hace suyo, no tanto para reivindicar ahora el entorno con el que interactúan como para, sobre todo, reivindicarse a ellos mismos.

Desde el principio, ante la fragilidad del colectivo y la incertidumbre de los resultados, no se pretendía valorar tanto los resultados artísticos como el proceso y la experiencia emocional. El grado de participación e implicación por parte de los asistentes, sin embargo, ha superado en ambos casos todas las expectativas, y ha dejado en evidencia los prejuicios con los que partíamos a la hora de plantear las diferentes propuestas: falta de responsabilidad, de capacidad de trabajo, desinterés, falta de recursos... El resultado final ha sido plenamente satisfactorio, no solo por este grado de implicación, sino también por la abundancia de propuestas y por su calidad. Lo que aquí se enseña es una selección representativa de su mirada individual, que es resultado del primer taller; y una selección de sus propuestas y de la manera de hacer colectiva, resultado del segundo.

La publicación que tienes en las manos ya ha cumplido su primer objetivo desde el momento que ha encontrado en este soporte el formato ideal para documentar sus experiencias y el resultado del trabajo. Esperamos que su difusión ayude a hacer más ligero el trayecto de vuelta a una situación estable. Que sirva para pasar de la invisibilidad al reconocimiento, de punto de encuentro entre la sociedad y este colectivo. Que nos los acerque un poco más, y que su esfuerzo y sus acciones encuentren el retorno deseado.

Finalmente, tenemos que destacar y agradecer el apoyo y la implicación del Centre d'Art la Panera, en este y en otros tipos de proyectos de inclusión social. También damos las gracias a los Servicios Personales del Ajuntament de Lleida, por creer que, a través del arte, se puede contribuir al bienestar y a la mejora de las clases más desfavorecidas; a la Oficina Maranyosa de los Servicios Personales, por el esfuerzo en la coordinación de este colectivo y su trabajo en general, y al Ajuntament de Lleida y al Área de Acción Social de la Fundación «la Caixa», por su apoyo económico, sin el cual esta publicación no sería posible. Y, sobre todo, queremos agradecer especialmente a todos los participantes su implicación, su esfuerzo y su motivación contagiosa.

El arte contemporáneo como agente de cambio social. La fotografía para compartir realidades

— GLÓRIA PICAZO, directora del Centre d'Art la Panera
— ROSER SANJUAN, servicio educativo del Centre d'Art la Panera

El Centre d'Art la Panera, como institución pública, y con la voluntad de ser un recurso comunitario, ha priorizado, como una de sus principales tareas, los programas de mediación con distintos sectores de público, con una especial atención hacia aquellos que configuran lo que se suele llamar colectivos en riesgo de exclusión. Este hecho se demuestra en proyectos como los de «Arte y educación especial», «Arte y hospital», o el proyecto «Trayectos con retorno», que se ha trabajado con el colectivo formado por personas sin hogar de la ciudad de Lleida.

Convencidos de que la formación mediante recursos creativos puede convertirse en un instrumento de integración intercultural y social, el Centre d'Art la Panera ha evidenciado su compromiso con esta cuestión a través de su línea de programación expositiva, sobre todo desde las exposiciones colectivas de tesis, que evidencian cómo el arte contemporáneo puede reflejar las problemáticas que afectan a la sociedad y convertirse a partir de las exposiciones en un espacio de debate y reflexión crítica.

El proyecto «Trayectos de retorno» surgió de una demanda del Departamento de Servicios Personales del Ajuntament de Lleida, que se puso en contacto con el Centre d'Art la Panera para diseñar un proyecto dirigido a personas sin hogar, cuyo objetivo era iniciar una estrategia diferente para la inclusión y la concienciación hacia el resto de la sociedad.

La metodología utilizada en este proyecto, a cargo de Edgar dos Santos, está

marcada por una multidisciplinariedad, por otro lado, característica del arte contemporáneo, que abarca desde el arte de acción hasta el campo del desarrollo comunitario, la salud pública y la educación.

En la primera fase del taller «Haciendo visible lo invisible», se utilizó una práctica conocida bien como photo voice, bien como fotografía participativa, que arranca de experiencias desarrolladas en Inglaterra durante los años sesenta y setenta —un ejemplo significativo es el «Photography Workshop», de Jo Spence y Terry Dennett— y que se vio influenciada por la obra del pedagogo Paulo Freire, la pedagogía crítica y los métodos participativos. Esta práctica consiste en poner la cámara en manos de comunidades que sufren una situación de exclusión, para ejercer en ellas un impulso de apoderamiento que las capacite para compartir su realidad a través de fotografías y de los relatos que de ellas se desprenden.

«Acciones en la naturaleza», la segunda fase de este proyecto, se ha caracterizado en gran medida por la voluntad del fotógrafo Edgar dos Santos de llevar a cabo estas prácticas en un medio natural alejado de la ciudad, intentando que las experiencias derivadas de estas jornadas constituyeran no tanto una práctica exclusivamente artística, sino más bien un refugio evasivo de sus circunstancias.

A priori, para elaborar las propuestas de «Acciones en la naturaleza», Edgar dos Santos buscó una base de trabajo en la obra de artistas del land art como Richard Long, Andy Goldsworthy o Nils-Udo, aunque, una vez analizadas las imágenes resultantes, la aparición del propio participante como parte de la acción nos vincula más estrechamente con obras del body art, como lo representan las creaciones de Ana Mendieta, al margen, eso sí, de la intensa carga ritual de la que esta artista dotó sus piezas.

En definitiva, se trata de un proyecto que nos demuestra cómo se puede abrir alguna de las múltiples vías que faltan por explorar en esta intersección necesaria entre el arte contemporáneo y la sociedad.

J. ABAD, «Experiencia estética y arte de participación: el juego, el símbolo y la fiesta» en *La Educación Artística como instrumento de Integración Intercultural y Social*. Madrid: Ministerio de Educación y Ciencia, 2007.

DDAA, *Jo Spence: más allá de la imagen perfecta. Fotografía, subjetividad y antagonismo*. Barcelona: Museu d'Art Contemporani de Barcelona, 2005.

J. DEWIEY, *El arte como experiencia*. Barcelona: Paidós, 2008.

P. FREIRE, *Pedagogy of the oppressed*. Nueva York: Continuum, 1970.

P. GONZÁLEZ GRANADOS, «La fotografía participativa como medio de investigación y análisis social. Nota etnográfica sobre la experiencia con un grupo de adolescentes en el ámbito educativo» dins *Quaderns*. Institut Català d'Antropologia, núm. 16, 2011.

J. A. RAMÍREZ Y J. CARRILLO (ed.), *Tendencias del arte, arte de tendencias a principios del siglo XXI*. Madrid: Cátedra («Ensayos Arte»), 2004.

C. WANG, «Using Photovoice as a participatory assessment and issueselection tool: A case study with homeless in Ann Arbor», dins M. MINKLER Y N. WALLERSTEIN (ed.), *Community-based participatory health research*. San Francisco: CA, 2003, p. 179–195.

Personas sin bogar y arte contemporáneo

— ROGÍO ALONSO, pedagoga, educadora social y coordinadora del proyecto de Curro Claret en el taller de la Fundació Arrels

Este binomio y su interrelación aparentemente inverosímil son factibles y tienen repercusiones en muchos niveles.

¿De qué hablamos cuando nos referimos a una persona sin bogar?

Según la FEANTSA (Federación Europea de Asociaciones que Trabajan con Personas sin Hogar) una persona sin bogar no es solo una persona falta de techo, sino que además ha perdido sus relaciones afectivas y sus recursos.

Hace falta, pues, hablar de la persona sin bogar de una forma integral, teniendo en cuenta sus aspectos personales, familiares, vivenciales y culturales.

Para Arrels Fundació, entidad que acompaña a personas en esta situación desde hace veinticinco años, el proceso de exclusión es dinámico y plurifactorial. Una persona no llega a la calle de un día para otro, sino después de un deterioro en el tiempo de su situación y con la confluencia de distintos factores:

⁽⁰¹⁾Factores económicos: situación de paro, incapacidad para el trabajo, dificultades para el acceso a la vivienda, falta de ingresos suficientes para vivir dignamente y cubrir necesidades.

⁽⁰²⁾Factores relacionales: rotura o ausencia de una red social (familia, amistades, conocidos, compañeros de trabajo...).

⁽⁰³⁾Factores personales: fragilidad de la estructura psicológica, falta de habilidades sociales, baja formación y calificación profesional, autoconcepto personal negativo.

⁽⁰⁴⁾Factores de salud: presencia de enfermedad física o mental (discapacitados, adicciones...).

⁽⁰⁵⁾Factores vivenciales: afectación en el proyecto y sentido vital de la persona como consecuencia de la frustración de su proyecto vital.

Se puede concluir que una persona sin bogar presenta una mayor vulnerabilidad y fragilidad, se siente impotente y falta de recursos para cambiar su situación y puede sufrir un proceso de desestructuración personal.

Cuando la desestructuración social y personal se vuelve crónica, se convierte en una discapacidad social para trabajar, para relacionarse y para cubrir sus necesidades básicas. Estas personas se instalan en una fase de resignación total y de habituación a la calle. Sin embargo, se puede afirmar que no se trata de un trayecto sin retorno, ni de un proceso que no se pueda parar. Es posible encontrar alternativas para dejar de vivir en la calle.

La mirada de la sociedad hacia las personas sin bogar

Hay un desconocimiento por parte de la sociedad de este fenómeno, y es este alejamiento de la realidad lo que da pie a estereotipos. Existe la fantasía de que la gente vive en la calle porque quiere, pero nadie elige vivir en la calle. En la calle no se puede vivir una vida digna, ni humana.

Por otro lado, aparece un rechazo social porque muchas personas que viven en la calle van sucias, actúan de manera incívica y tienen adicciones. Hay que decir que la mayoría no tienen acceso a un servicio higiénico, ni siquiera al uso de un lavabo por su inexistencia en la vía pública, y se les veta la entrada en los locales privados.

Hay que tener en cuenta que todas las actuaciones, tanto cívicas como incívicas, de una persona sin bogar se efectúan en un espacio público, ya que están faltos de espacio privado. La calle es su casa. Además, se observa que las adicciones no siempre son una causa, sino una consecuencia de la vida en la calle.

Hay una parte de la sociedad que se mantiene indiferente ante una persona sin

bogar. No quiere saber nada, no la quiere mirar por no sentirse cuestionada. Es una muestra de inseguridad personal ante lo que no se comprende y es desconocido.

Otra parte de la sociedad culpa a las personas sin bogar de su situación: «Algo habrán hecho», dicen. Y así se desatan de cualquier tipo de responsabilidad social.

Esta visión lleva a políticas de represión, negación y ocultación del fenómeno, en lugar de ejercer una política de lucha contra la pobreza, que requiere más recursos y un cambio estructural que modifique el acceso a la vivienda, al trabajo...

La sociedad se divide entre los que dan y los que reciben. Se piensa que una persona que vive en la calle no tiene nada para dar. Menospreciamos sus aportaciones, ya que se las negamos de entrada. Esta dinámica lleva a valorar como positivo ser independiente y el hecho de no necesitar nada, pero tenemos que partir de la premisa que todo el mundo depende de todo el mundo y tiene necesidades. Esta formulación es una buena base para romper estereotipos de exclusión y crear un espacio de relación desde la igualdad, de lo que es común.

La tendencia de la sociedad es definir las personas sin bogar en función de sus carencias: sin casa, sin trabajo, sin dinero, sin higiene... Esta mirada es negativa y desigual, ya que, a las personas que tienen techo, bogar y familia, se les atribuyen cosas positivas. Se tiene que tener en cuenta que, bajo la definición de lo que no se es o no se tiene, se esconde una persona con discapacidades, con sentimientos, con experiencia y con otra visión de la vida.

Se dice que cualquiera puede terminar en la calle, pero no es exactamente así. Viviendo en la calle o, mejor dicho, sobreviviendo en ella, terminan mayoritariamente los pobres y los excluidos.

Hay quien ve como solución de la situación que las personas sin bogar trabajen, pero en muchos casos no reúnen las condiciones físicas, ni psíquicas, para incorporarse al mundo laboral. Mayoritariamente, no cuentan con una calificación profesional, o ya han alcanzado la edad de jubilación. Aunque son pocas, hay personas viviendo en la calle que tienen trabajo, pero no se pueden permitir pagar una habitación.

Igualmente, se puede afirmar que no toda la sociedad vive de espaldas a la realidad de las personas sin bogar. Las hay que colaboran con aportaciones económicas o de productos; otras actúan como volunta-

riado en instituciones y entidades, ya sea con atención directa, dando servicios gratuitos o de otras formas.

¿De qué hablamos cuando decimos «arte contemporáneo»?

El arte es una actividad o producción realizada por el ser humano, con una finalidad estética o comunicativa, mediante la que se expresan ideas, emociones o una visión del mundo. El arte refleja los valores inherentes a cualquier cultura.

En este sentido, el arte contemporáneo evidencia las preocupaciones sociales actuales, sus desigualdades, inquietudes y formas de interpretar la vida. Busca una actitud distinta por parte del espectador, lo interpela y lo obliga a plantearse cuestiones que quizás querría evitar, lo hace partícipe del hecho artístico y creativo. Su objetivo es hacer ver el mundo de otra forma. Transmite un mensaje en el que el peso intelectual toma más importancia que la estética. Y es que, de hecho, el arte, propiamente dicho, no empieza hasta que el espectador no experimenta una emoción.

El arte contemporáneo no deja de sorprender, de probar nuevas estéticas, nuevos lenguajes, nuevas lecturas..., buye de la indiferencia del espectador. Un rasgo fundamental que destaca en el arte contemporáneo es su carácter crítico.

Estos valores y las características intrínsecas del arte contemporáneo lo hacen un buen intermediario y una herramienta de intervención adecuada con el colectivo de personas que ha vivido en la calle, con el que se han llevado a cabo experiencias de creación artística.

¿Qué pueden aportar estas experiencias a personas que han vivido en la calle?

⁽⁰¹⁾Su validación como personas únicas, irrepetibles y completas, que poseen capacidades, recursos y potencialidades propias, ya que toda persona tiene capacidad de creación.

⁽⁰²⁾La oportunidad de expresar y comunicar para personas a las que se negaba la voz, lo que facilita la visibilidad del colectivo desde una vertiente positiva, rompiendo estereotipos.

⁽⁰³⁾La libre expresión de la actividad artística promueve la toma de decisiones en el proceso creativo, y reactiva la autonomía per-

sonal y el espíritu crítico. Esta libertad los ayuda en sus procesos psíquicos y psicológicos.

⁽⁰⁴⁾La exploración y autoexpresión de emociones, sentimientos y pensamientos les aportan: ^(A)seguridad y confianza en sí mismos y en sus recursos (apoderamiento); ^(B)aumento de su autoestima; ^(C)facilidad para su reestructuración personal.

⁽⁰⁵⁾La creación artística conlleva el desarrollo de la estética personal. Como consecuencia, aumenta su sensibilidad ante el desorden y el caos que los puede rodear, y los invita a buscar más armonía en su vida cotidiana.

⁽⁰⁶⁾Si la experiencia artística se realiza en grupo, se potencia la relación y la interacción con otras personas, otras realidades y con su entorno social. Igualmente, los hace salir de su mundo interno y reactivar sus habilidades sociales.

⁽⁰⁷⁾El hecho artístico estimula que puedan identificarse con su creación, única y propia, lo que ayuda a desarrollar aptitudes positivas hacia su persona y la sociedad.

⁽⁰⁸⁾El hecho de exponer en público la producción repercute en: ^(A)aumentar su autoexigencia; ^(B)crear con una intención con respecto al espectador; ^(C)buscar la calidad, sin darlo todo como válido; ^(D)presentar un trabajo digno y auténtico; ^(E)reivindicar un trato igualitario y no condescendiente.

⁽⁰⁹⁾La muestra de la creación posibilita cambiar el rol que tienen en la sociedad, como receptores, para convertirse en personas que aportan alguna cosa a la sociedad. Se convierten en participantes activos, abriéndose una nueva vía de inclusión y transformación social.

¿Qué aporta a la sociedad la producción artística del colectivo sin bogar?

⁽⁰¹⁾El acercamiento a un fenómeno que se desconoce y un descubrimiento desde una vertiente positiva y rompedora de estereotipos.

⁽⁰²⁾La exposición de la producción artística ayuda a cambiar la mirada de la sociedad hacia las personas que han vivido en la calle. Posibilita un reconocimiento de sus creaciones y propuestas.

⁽⁰³⁾Provoca sorpresa y un cambio conceptual en el espectador respecto a las personas que vivían en la calle, ya que se convierte en receptor de las aportaciones de quien creía en un principio falto de esta posibilidad.

⁽⁰⁴⁾La creación de un espacio de encuentro de dos partes de la sociedad aparentemente distintas y lejanas, que facilita el entendimiento y el respeto por las personas sin bogar. El arte iguala y recorta distancias.

⁽⁰⁵⁾Facilita la aceptación del colectivo como parte de la sociedad, y reconoce su derecho a tener voz y a hacerse visible.

⁽⁰⁶⁾Evidencia el esfuerzo personal y la motivación para cambiar situaciones arraigadas, en personas que han sufrido la exclusión y que vuelven a ser protagonistas de sus vidas.

⁽⁰⁷⁾Promueve un cambio y una transformación sociales en los que la solidaridad, la integración y la valoración de todos los ciudadanos y ciudadanas tiene que convertirse en una realidad.

Como se ha descrito, el abanico de posibilidades que conllevan los proyectos de arte contemporáneo con el colectivo sin bogar es muy amplio y trascendente, tanto a nivel de las personas que intervienen como a nivel social, convirtiéndolos en un ejemplo integrador que hay que potenciar.

Aquesta publicació ha estat realitzada dins del programa «Art Contemporani i Persones sense Sostre» dels Serveis Personals de l'Ajuntament de Lleida i el Centre d'Art la Panera, concretament en els tallers anomenats «Fent visible l'invisible» i «Accions a la natura», que s'ha pogut realitzar gràcies a l'ajuda de l'Ajuntament de Lleida i de l'Àrea d'Acció Social de la Fundació "la Caixa".

Ho han fet possible els participants als tallers, l'Oficina Maranyosa dels Serveis Personals i el Centre d'Art la Panera de Lleida.

Esta publicación ha sido realizada dentro del programa «Arte Contemporáneo y Personas sin Techo» de los Servicios Personales del Ayuntamiento de Lleida y el Centro d'Art la Panera, concretamente en los talleres denominados «Haciendo visible lo invisible» y «Acciones en la naturaleza», que se ha podido realizar gracias a la ayuda del Ayuntamiento de Lleida y del Área de Acción Social de la Fundación "la Caixa".

Lo han hecho posible los participantes en los talleres, la Oficina Maranyosa de los Servicios Personales y el Centre d'Art la Panera de Lleida.

9 788496 855519

